

A másfélszázados és a százados évforduló küszöbén*

1.

Százötven esztendővel ezelőtt, 1792. november 11-én, pontosan ebben az időtájban, izgalmas órái voltak Kolozsvárnak. Olyasmi készülődött, ami a kedélyeket lázba hozta, az érdeklődést feszültségig felcsigázta. Még nem ismerték a hírverés mai furfangos eszközeit, de nem is lett volna rájuk szükség, mert azok nógatása nélkül is ezen az estén szüknek bizonyult a láncos Rhédey-ház terme, ahol az akkoriban divatos álarcosbálokat szokták rendezni. Ez alkalommal azonban nem mulatság okából sereglett össze Kolozsvár közönsége, — az a közönség, amely minden időben minden nemzeti ügy mellett lelkesen kiállt, — hanem azért tódult izgatottan a Rhédey-szálába, hogy hallja és szívébe fogadja a magyar nyelv zengzetes csengését és szabad szárnyalását azoknak a merész feladatokra vállalkozó derék magyar ifjaknak az ajkáról, akik „a köz jóra és dicső magyar nemzetünk díszére” „Erköltös Játékoknak szerzésére fel-állított Társaság”-ba tömörültek. Önmagában véve s mai szemmel tekintve nem valami rendkívüli esemény, hogy filozófiát végzett kolozsvári és nagyenyedi nemes ifjak eljátszották ezen az estén „A titkos ellenkezés vagy Köleséri” című posse-t, de ha meggondoljuk, hogy ez volt az első szervezett, kormányhatóságilag jóváhagyott és színházi törvényekkel is megalapozott színjátszó társaság, amelytől a folytonosság megszakítása nélkül húzódik, fejlődik, bontakozik, majd országos hírnévre emelkedik az általános magyar viszonylatban is legmélyebb gyökerekig ereszkedő kolozsvári színházi kultúra, akkor mindjárt hatalmas művelődéstörténeti távlatot nyer ez a nap s pirosbetűs ünnepi rangra emelkedik kegyeletos emlékezetünkben.

Kik voltak ennek a napnak a hősei? Egy pillanatra idézzük őket magunk közé. Sorukból legkiemelkedőbb *Kotsi Patkó János*, a társaság legtanultabb, irodalmi téren is legdolgosabb, leginkább művész tagja, aki százötven évvel ezelőtt ezen az estén, a kolozsvári színház első színpadán, kimondta a legelső magyar szót. Méltó és igazságos dolog, hogy a mostani ünnepség keretében néhány nap mulva szobra visszakerül régi helyére a színház előcsarnokába, ahonnan a román uralom kezdetekor el kellett távoznia. Annnyival is inkább alkalomszerű ez, mert a tőle elindított kolozs-

* A Bölcsészeti, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztály 1942. november 11-i és december 9-i szakülésén elmondott elnöki megnyitó.

vári színjátszás százötven éves jubileuma véletlenül összeesik halálának százészteendő évfordulójával. Jó ideig ő volt a társaság igazgatója, Hamlet első magyar alakítója, a természetes játékmódor és a magyaros szövegmondás úttörője, egész életén át a magyar színészet ügyének lankadatlan harcosa. Emlékezzünk feleségére is, *Haralyi Fejér Rozáliára*, az első magyar énekes színművésznőre, aki úgy tudott játszani s olyan igéző szépség volt, hogy Déryné feljegyzése szerint egy alkalommal egy első székben ülő fiatalember, akire Kotsiné reáemelte szemét, ájultan esett össze. Két bátyja, *Haralyi Fejér János* és *Haralyi Fejér István* szervezte meg tulajdonképpen a társaságot, s az első tagok közül *Nagyváradai Kontz Józsefen* és *Gyulai Sáska Jánoson* kívül említsük meg főképen *Gidófalvi Jancsó Pált*, az első magyar komikust, akinék nevezetes alakját, a tollnak egy másik kolozsvári nagy művésze, Gyulai Pál, irodalmunk egyik legremekebb jellemképében örökítette meg.

Úgy érzem, hogy a véletlenül éppen ezen a napon tartott szakosztályi ülésünkön a magyar művelődéstörténetnek ezekre a szerény, de nekünk igen kedves neveire kötelességszerűen reá kellett villantanunk az emlékezés fényét. Szakosztályunk a multban is feladatai közt ismerte a kolozsvári színészet történetének tudományos számontartását. A 90-es évek elején egyik ülésünkön mutatta be *Ferenczi Zoltán*, az Erdélyi Múzeum könyvtárának akkori igazgatója „A kolozsvári színészet és színház története” című 539 lap terjedelmű, hatalmas anyagot tartalmazó, mind a mai napig legkiválóbb színésztörténeti monografiánk egyik fejezetét. Majd az Erdélyi Múzeum 1912. évfolyama a báró Kemény-család iratai közül Alsófehér vármegye levéltárából közölt ismeretlen adatokat, amelyek a kolozsvári első színjátszó társaság úttörésének súlyos küzdelmeit egészen új megvilágításba helyezték.

Az azóta eltelt közel félszázadban mintha egy kissé érdeklődésünk hátterébe tolodott volna színházunk és színészetünk történetének tudományos vizsgálata. Legyen szabad felhívnom a Tekintetes Szakosztály figyelmét arra, hogy kéziratárunk és levéltárunk még elég feldogozatlan anyagot rejteget, ami elsősorban nekünk esik kezünk ügyébe, s hogy egyebet ne említssek, az erdélyi városok színházi multja még feldolgozásra vár. Kotsi Patkó János és *Gidófalvi Jancsó Pál* is megérdemelne az eddigi rövid újságcikkek helyett egy-egy kimerítőbb méltatást, díszesebb tudományos emlékoszlopot.

Hálás kegyelettel gondolva a mai napon százötven esztendővel ezelőtt a hallatlan nehézségeket merészen vállaló s ezzel az utánuk következő nemzedék számára példát adó úttörőknek minden előzmény nélkül, a semmiből színművészetet, műsort, majd állandó színházat teremtő nagy érdemeire, melyeket virágzásának legszebb napjait élő s európai színvonalat képviselő mai színházi kultúránk még ragyogóbb színben tüntet föl, s bízva abban, hogy Szakosztályunk hagyományos kapcsolatát a reáeső tudományos feladatok teljesítésében a kolozsvári s általában az erdélyi színészet multjának feltárásával és feldolgozásával mindig ápolni fogja, mai tudományos felolvasó ülésünket — tisztelettel üdvözölve a Tek. Szakosztályt és a mélyen tisztelt közönséget — megnyitom.

2.

Egy hónappal ezelőtt az erdélyi magyar színjátszás másfélszázados jubileumáról emlékeztem meg. Az országos jellegű keretekben azóta lezajlott ünnepségek örvendetesen tanúskodtak multunk nagy értékeinek megbecsüléséről és az erdélyi magyar jövő megszilárdítására felkészült nagy elhatározásainkról.

Ma ismét egy olyan évfordulóra irányítom a Tek. Szakosztály és a mélyen t. közönség tekintetét, amely éppen hozzánk áll legközelebb, ezért még kevésbé hagyhatja illetetlenül Erdély multjának minden közműveltségi mozzanatára melegen megdobbanó szívünket. Ez az évforduló az erdélyi múzeum formaszertinti megalapítását idézi emlékezetünkbe száz esztendővel ezelőtt, amikor ismét mozgalmas napjai voltak Kolozsvárnak. Az addig Nagyszébenben tartott országgyűlést Erdély nagyfejedelemségének területére 1841. november 15-ére Kolozsvár szabad királyi városába hirdették ki. A kezdetben meglehetősen lanyhán folyó tárgyalások 1842. június 21-én a 76-ik országos ülésben vettek élénkebb fordulatot. Ekkor mutatták be és olvasták fel a két Kemény gróf történeti nevezetességű iratát, amely arról tudósította az országgyűlést, hogy gr. Kemény József történetíró 15.000 kötetet meghaladó könyvtárát és több ezer kézirat- és oklevélből álló gyűjteményét, Kemény Sámuel gróf pedig ezenfelül ásványgyűjteményét is ajánlékképpen felajánlja a felállítandó országos múzeumnak. Ez a nemes elhatározás, mely az évtizedek óta érlelődő múzeumi eszmét tolt a gyakorlat síkjára, meleg lelkesedést keltett a karok és rendek körében, kik a Kemény grófok bejelentését, köszönetük kifejezése mellett, a Középponti Rendszeres Bizottmánynak nevezett ügyviteli szervhez tették át azzal az utasítással, hogy a kérdéssel foglalkozzék behatóan s a folyamatban levő országgyűlés elé terjesszen indokolt javaslatot.

A Rendszeres Bizottmány véleményező vegyes bizottmánya gr. Mikó Imre elnökle alatt hozzá is fogott a múzeum kérdésének kidolgozásához. A közel félesztendei előmunkálat után tető alá hozott javaslatot 1842. december 13-án vette tárgyalás alá a gr. Teleki József főkormánynok elnökle alatt tartott CXVIII. rendszeres bizottmányi ülés. A Bizottmány alapos megfontolás után az albizottság tervezetét némi változtatásokkal elfogadta s hozzájárult az országos múzeumról az országgyűlés elé terjesztendő „törvényjavallat” szövegéhez is. E törvényjavaslat 1. pontja így hangzott: „Az országos múzeumnak az országos művelődés és dísz előmozdítására, az országos RR. által elismert szükség tekintetéből, Kolozsvár sz. kir. városában ő Felsége kegyelmes akarata hozzá járultával egy országos múzeum felállítása határozatát; mi végre kívántató, alkalmas, és elrendelésének megfelelő épület megvételére, és az intézet költségei fedezésére 80.000 igaz értékű ezüst forintok ajánltnak; mely summa a' magyar és székely nemzet törvényhatóságai által egyedül a' nemesi rendre és azokra, kiket a' törvény e' név alatt foglalva ért, valamint a' ns szász nemzet nemesi birtokaira, és a' kiváltságos helyekre fog felosztatni, és azoktól lesz beszédendő.” A többi pont a múzeum szervezetéről és ügyviteléről intézkedett, s végül az utolsó szakasz „a' haza oltárára tett nemes lelkű ajánlatok és adakozások örök emlékezetet érdemlő megismeréséül” törvénykönyvbe iktatásra

javasolta az országos múzeum megalapítására felajánlott könyv-, éremgyűjtemény- és pénz-alapítványokat, amelyeket az országgyűlés tartama alatt gyerőmonostori gr. Kemény Józsefen és gr. Kemény Sámuelen kívül még marosnémeti ifj. gr. Gyulai Lajos, nemes Kolozsvári Pál, galantai gr. Eszterházi László, széki gr. Teleki József, fogarasi Lészai Dániel, gr. Degenfeld Schonburg Ottó, gr. Degenfeld Schonburg Imre és gr. Degenfeld Schonburg Pál jelentett be.

A Bizottmány megállapodásairól felvett jegyzőkönyvet 1842. december 21-én vitték az országgyűlés elé. Három napi tárgyalás, igen tartalmas és az ügy mellett lelkesen kiálló hozzászólások után az országgyűlés december 23-án a Középponti Rendszeres Bizottmány törvényjavaslatát bizonyos módosításokkal, illetőleg kiegészítésekkel elfogadta és szentesítés végett Bécsbe felterjesztette.

Az eredmény nem keltett akkora közörmöt, mint amilyent várni lehetett volna, „mivel a' rendszeres biztosság ülésében jelenlévő szász követ atyánkfiai oda nyilatkoztak, hogy rovatál utján az országos muzeum felállításába befolyással lenni nem kívánnak“, s felszólalásaikban is kifejezésre juttatták, hogy az országos múzeum felállításának költségeiben „a maga rendén részesedni vonakodnak“. Még inkább lehangolta az erdélyi magyarságot, hogy nemes közművelődési megmozdulására, többszöri sürgetése ellenére, Bécsből válasz nem érkezett, az 1848 májusában bezárt legutolsó erdélyi országgyűlésig szankciót kieszközölnie nem sikerült. Így az országos erdélyi múzeum száz esztendővel ezelőtt csak a gondosan kidolgozott törvényjavaslatig jutott el. Voltaképpen ma sincs tökéletesen tisztázva, hogy milyen erők gáncoskodtak a háttérben, de az egykorúakban az a kellemetlen benyomás maradt vissza s a következő nemzedékekben is az az emlék élt tovább, hogy a sikertelenséget főképen a nemes szász nemzet szembeszegülő magatartása okozta. És fordult egy nagyot a történelem kereke és jött idő, a két évtizedes kisebbségi bűnhődés, amikor az erdélyi magyarság nemcsak kiengesztelődött a szászok irányában és Bécs eljárásával szemben, hanem még némi hálát is érzett a történetek miatt. Ma már tisztán látjuk, hogy ha szentesített törvény 1842-ben csakugyan engedélyezi az országos erdélyi múzeum felállítását, akkor erre az állami intézményre, amely a mainál bizonyára még hatalmasabbá fejlődött volna, a román kormány minden további nélkül már 1919-ben rátette volna kezét. Ebben az esetben nem is az lett volna a legnagyobb baj, ami a gyűjtemények kisajátításával, esetleg szétherdálásával ért volna bennünket, hanem az az erkölcsi és szellemi károsodás, hogy hiányzott volna az intézményben rejlő nagy összetartó erő az erdélyi magyar közműveltség istápolására, szellemiségünk ébrentartására, és tudományos feladataink teljesítésére.

Nem kell tovább fonnom a történeti események szálaít, ismerjük mindnyájan, hogy más alapokon, más elvek szerint s az idők viszontagságait dacosan kiálló szervezettel jó tizenhét esztendő múlva lett valósággá az erdélyi múzeum. Az országgyűlés végzését és az 1859. évi tényleges megalakulást azonban nemcsak a múzeumi elhelyezésre váró Kemény-hagyaték kapcsolta egybe, hanem a megvalósulás küszöbéig jutott nemes fellángolás erkölcsi diadala is, éppen ezért 1842. december 23-át joggal tekintjük a mi alapkövünk letételének és illetékesen számítjuk ettől az idő-

ponttól az erdélyi múzeum tulajdonképeni megszületésében a Bod Péter ideje óta formát kereső múzeumi eszme megvalósulását.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mindig is emlékezetben tartotta ezt a napot s hálatelt szívvel volt a nagy elődök iránt, akik az 1841/43-i országgyűlésen a magyar művelődés legszebb lapjaira tartozó erőfeszítést fejtették ki az „országos dísz előmozdítására“. A multnak tartozó kegyeletes kötelességünket leróttá főképen jubileumi emlékkönyvünkben Kelemen Lajosnak a múzeumi eszme történetét feldolgozó mintaszerű monografiája, s az a hasznos szolgálatot teljesítő kiadványunk, melyet legutóbb Szabó T. Attila állított össze a nagyközönség tájékoztatására. Mégis azt kell látnunk, hogy a köztudatban még mindig nem vert elég mély gyökeret az erdélyi múzeum százéves multja, s hogy egyebet ne említsek, iskolai tankönyveink sem járulnak hozzá e tudat mélyítéséhez, szélesítéséhez s annak a kötelességnek átéreztetéséhez, hogy elsősorban az erdélyi magyarságnak az ősohöz méltó szeretettel, ragaszkodással és áldozatkészséggel kell az erdélyi múzeum mögé sorakoznia. Az évfordulóknak éppen az a jelentőségük és feladatuk, hogy életre hívják a multat s emlékeztessenek erkölcsi tartozásaink rovatalára.

Abban a meggyőződésben, hogy a Tekintetes Szakosztályban és a mélyen tisztelt közönségben egy pillanatra sikerült felébresztenem az 1842. december 23-i évfordulónak tartozó kegyeletes hálaérzést, s azzal a kívánsággal, hogy az erdélyi múzeum a Gondviselés kegyelméből majd 17 esztendő múlva fényben, dicsőségben s hazánk régi határainak teljességében ünnepelhesse meg valóságos fennállásának száz esztendejét, mai tudományos ülésünket — a Tek. Szakosztályt és a mélyen tisztelt közönséget tisztelettel üdvözölve — megnyitom.

György Lajos